

1909–1994

Meghalt Wellmann Imre. Élt 85 évet – áll a koporsón, itt előttünk, a ravatalozóban. Hosszantartó, súlyos betegség után halt meg – tudatja a halotti értesítő. Mi, kik ismertük, közel álltunk Hozzá, tudtunk a gyógyíthatatlan betegségről, ami nemcsak testét, de szellemét is megpróbálta megtörni. Megbénította, összetörte, hirtelen öregemberré tette a még nyolcvanadik éve után is fiatalosan örökké dolgozó, jegyzetei, kéziratái fölött nap-hosszat ülő, fürge mozgású Wellmann Imrét.

Láttuk gyötrelmes kínlódását az utóbbi esztendőben, láttuk leányának, családjának hősies küzdelmét, s el-elszoruló torokkal vettük fel a telefont, amikor újabb kéziratot ígért, s nem mertük emlékeztetni az elfeledett megbeszélésekre. A motor még dolgozott, a tiszta órákban briliánsan csillogott az európai újkori agrártörténet legjobb értőjének agya és szakértelme, de a betegség már irányvesztette tette a kormányt. Nem adta fel; a körötte levők segítették, a korábbi kolléga, kedves fiatalabb barát, Gunst Péter még esti sétákra vitte, de tudtuk, hogy nincs visszaút az alkotó élethez. S mégsem akartuk tudomásul venni, hogy Wellmann Imre végérvényesen eltávozhat közülünk.

Azután kaptuk a telefonhírt: meghalt. Mondták egymásnak a hírt a kollégák, és mindenki csodálkozott. Őszintén. Pedig mindenki tudta: a vég elkerülhetetlen. S megkezdődött a kávé-, teaközi beszélgetéseken, baráti eszmecseréken Wellmann Imre belső búcsúztatása. Belső köreinkben mormogva, el-eligondolkozva kimondott, csak egymásnak szánt búcsúztató mondatok voltak ezek. Az elválás, a lassú elszakadás nemcsak Wellmann Imrétől, a kollégától, a baráttól, a félelmetes tudású történésztől, hanem a lassú elszakadás attól a történetírói iskolától, értelmiségi magatartástól, amelynek Wellmann Imre Magyarországon – s Európában is – utolsó képviselője volt.

* Búcsúbeszéd Wellmann Imre temetésén, 1994. augusztus 26-án. (A szerk.)

*

Engedjék meg, hogy most itt, a koporsónál, mielőtt utolsó útjára kísérjük Wellmann Imrét, ne egyszerűen az akadémikustól búcsúzzon az Akadémia Történelmi és Filozófiai Osztályának elnöke, ne a Történettudományi Intézet másfél évtizede külső munkatársától az Intézet igazgatója, ne ötletdús szerzőjétől a szerkesztő. És még csak ne is az idősebbtől búcsúzzon a fiatalabb barát. Mi, akik órákat csevegtünk a német, a francia történetírás forrástani megoldásairól, a modern állam szerepéről az agrártermelésben, a faluközösségek bomlásáról, a szokásrendek szerepéről a köznapi élet szerves fejlődésében, azok megtartó és visszatartó szerepéről, és az évek során újra és újra lelkenedtünk a legújabb Mozart-felvételekről, s engedjük el mindketten fantáziánkat arról, vajon milyen közös gondolkodás-lélektani mozzanat van az írói, történetírói és a zenei alkotási folyamat között, az írott mű szerkesztése, belső gondolati egysége és a zenei mű összhangzattanilag minősíthető harmóniavilága között, s miért tartjuk mindketten – korosztálykülönbségtől függetlenül – máig a legzseniálisabb alkotónak Wolfgang Amadeus Mozartot. Aki mindkettőnk számára egyesítette a gondolati nyugtalanságot, az állandó újat-keresést és ugyanakkor a harmonikus műteremtést, az írói műgondot. Mindehelyett engedjék meg, hogy inkább felelevenítsek néhány perccel azokból az egymásnak monologizáló beszélgetésekből, meditációkból, amelyek során lassan, a hétköznapok szintjén elbúcsúztunk magunk között Tőle. Felemlgetve – nem értékelően, csak a szakadozott emlékek szintjén – munkásságát, szerepét vitáinkon, konferenciáinkon.

Emlegetjük, hogy az 1918. utáni akadémiai világban mily feltűnően korán lett az Akadémia tagja, 36 éves korában. Már az egyetemen maga mellé veszi a kor nagy tudományszervezője, Domanovszky Sándor. A szakmai közönség még alig ismeri, amikor professzora felkéri a készülő Magyar Művelődéstörténet „Barokk és felvilágosodás” című kötetének szerkesztésére és a bevezető átfogó tanulmány megírására.

1933-ban egyetemi disszertációként – lényegében még egyetemistaként – készíti el a gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodásáról szóló munkáját, amely a Domanovszky szerkesztette „Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez” című sorozatban jelenik meg. 1937-ben figyel fel rá a szakma egésze, amikor a Domanovszky Emlékkönyvben a magyar mezőgazdaság-történetírás előtt álló feladatokról és az eddigi iroda-

lom kritikájáról értekezik, imponáló elméleti felkészültséggel, nagy irodalmi tájékozottsággal, és szigorú logikával. Domanovszky emberei: Mályusz Elemér, Hajnal István a fiatal Wellmann szárnyuk alá veszik. Ők már tudják a 28 esztendő fiatalemberről, hogy a történelem szak végzése előtt Wellmann, a nagynevű állatorvos-professzor fia, tanulmányait a közgazdasági karon mezőgazdasázból kezdte, s hogy éppen Domanovszky, illetve Hajnal István befolyására egy évet töltött Lipcsében, ahol az akkori Európa modern gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténet-írásának központja alakult ki. Amely egyetem Kultúrtörténeti Intézete – szakítva az európai állam- és szellem-történet-írás hagyományával – már a századelőn a társadalom mindennapjait, az emberek önfenntartásának rekonstrukcióját, a kisközösségi keretek szerepét, a gazdálkodás, a családi élet központba állítását hirdette meg történetírói programként. A történész Karl Lamprecht, a szociológus A. Vierkandt, a pszichológus Wundt, az emberföldrajzos Ratzel, a néprajzos Frobenius neve fémjelte a századfordulón Lipcsét. És nem véletlen, hogy Hajnal István – a fiatal Wellmann Imre legközelebbi barátja volt, s az is maradt haláláig, 1956-ig – szintén itt, Lipcsében végzett egy szemesztert. És a szakmai bennfenntes körök már érzékelték a Wellmann képviselte új gazdaságtörténeti irányt: ne az intézmények, hanem az emberi kapcsolatok valós napi szerkezete, maga a gazdálkodás, a termelés álljon a történeti rekonstrukció középpontjában. Ehhez viszont szükséges azon gazdálkodási ismeret elsajátítása, amellyel az évszázadok korábbi – jelen esetben 18. századi – gazdatisztek, sőt jobbágyparasztek rendelkeztek, kell ismerni a gabonatermelés, állattartás, sőt uradalmi igazgatás üzemi eljárásait, fel kell tárnai a falusi életkereteket, a kisközösségek szokásrendszerét. A gazdálkodás eredményessége, az üzem teljesítőképessége legyen a történész mércéje, amikor megítéli a korábbi évszázadok földesúri, paraszti gazdálkodását, netán a kormányzat gazdaságpolitikáját. Szakítsunk tehát az ideologikus prekonceptiókkal. (Hadd tegyem hozzá a magam, 70-es évekből származó feljegyzéseit: számunkra az idősebb kolléga, Wellmann Imre történetírása, ahogy a mögötte álló hajnali magatartás is, ezért volt többek között vonzó. A szakszerűség a döntő – mondtuk mi – nemcsak a források kezelésében, de a századokkal korábbi politizálás, gazdálkodás megítélésében is. Ha a földesúri gazdálkodás – jólszervezettsége, üzemszervezési előnyei stb. miatt –

volt az életképebb, akkor ne álljon a történész utólagos ideológiai – netán osztály – meghatározottság miatt a nagybirtok-ellenesség pártjára. Mint ahogy ugyanez legyen az értékelés mércéje a bomló földközösségi vagy a jobbágygazdálkodás megítélésében is.)

1938-ban, 29 évesen társszerkesztőként a Századok szerkesztője lesz. A „társak”: Domanovszky Sándor és Hajnal István. Gyakorlatilag ők ketten, Hajnal és Wellmann „viszik” a központi folyóiratot 1943-ig.

Alázat a tudomány intézményeiben végzett munka iránt, mert az intézmények, folyóiratok, szemináriumok, könyvsorozatok biztosítják a folytonosságot. A kis népek, nyelvük elszigeteltsége miatt, még inkább rákényszerülnek intézményeik ápolására, mert a nemzeti, szakmai nyelvi kultúrát, s ezzel a hazai középosztály gondolkodását ezen intézmények tarthatják a világszínvonal közelében. Ezért is a központi intézményekben – folyóiratoknál, Akadémián, tanszékeken – dolgozóknak kötelességük a maguk szakmájának legfrissebb nemzetközi eredményeit behozni a nemzeti kultúrába. Így foglalhatnánk össze az 1930–40-es évek Századok szerkesztőinek vezérelveit, melyet programszerűen ők soha nem fogalmaztak meg, de amely alapelvek körvonalai levelezésükből élénk tárulnak. S mely levélváltásokról – Domanovszky, Mályusz, Hajnal leveleiről, szerkesztői munkájáról van szó – oly sokat társalogtunk Veled, kedves Imre Bátyám. Vajon nem ma is aktuális történészi-értelmiségi program számunkra ez? Számunkra, akik tollal kezünkben, az íróasztal mellett, tanári katedrán, vagy éppen szakmai és nemzeti-kultúrpolitikai intézményeink – intézetek, folyóiratok – üzemeltetésével töltjük életünk nagy részét?

És emlegetjük az elmúlt hetekben, a halálhír óta, a szakmai kutatómunka aláztatos szolgáját, rabszolgáját, Wellmann Imrét. Lenyűgöző volt az a szakmaszeretet, amely áradt mindennapjainak elrendezéséből és néha már barátai számára is elfogadhatatlan akribiához vezetett, s amely akribia szempontjából ítélte meg mások munkáját. Csodáltuk, mint ahogy fiatal korában a nála idősebbek is csodálták, hogy milyen következetesen volt képes a több száz évvel ezelőtti társadalom és gazdálkodás részleteit feltárni. A kora újkori faluhatár rekonstrukciója, a földesúri gazdálkodás, a földesúr és a faluszervezet napi viszonya, az egyes terményekre kialakított tájankénti más és más elnevezések, az elkerítés, a határbejárás szokásrendjének megjelenítése – minden olvasóját lenyűgözték. Aki elolvasta

munkáit, szinte mert volna arra vállalkozni, hogy belépjen egy 18. századi falu paraszti társadalmába, mert úgy érezte, Wellmann leírása alapján kiismerné magát közöttük. De azt már nehezebben értettük, miért követeli a 3. korrektúrát is, mivel még a 2. fordulón is talált nyomdahibát, miért izgatja fel magát, ha az idegen nyelvre fordított szövegben netán nyelvi hibát talál, s miért ragaszkodik ahhoz, hogy a már többször olvasott Bél Mátyás-szövegeket fennhangon valakivel negyedszer is összeolvassa, önmesztő alapossággal magyarázva – különben minden kioktatás nélkül – milyen termény vagy állat neve hogyan fordul elő a korabeli latin, német nyelvhasználatban, írásbeliségben.

Emlegetjük Wellmann Imrét, az embert, akit ez a szakmai alázat segített át élete nagy megrázkódtatásain. Megrázkódtatásain, amikről sohasem panaszkodott. Mert nem volt a korunkban olyan annyira szokásos „panaszkodó” fajta. Ha kiment egy-egy hosszú beszélgetés után a szobából – remegő hangján, korán reszkető kezével kísért szenvedélyes fejtegetések után, történetírásról, rossz jegyzetelésű cikkekről, új felfedezéseiről való társalgás után – mi, fiatalabbak többször néztünk egymásra: ennyi hivatali, politikai megpróbáltatás, szakmai karriertörés után hogyan tud ilyen életerővel belebújni a szakma részleteibe, hogyan tudja ilyen erősen átélni a kutatás örömeit, a tévedés feletti bosszankodásokat?

S e kérdésekre talán most, a halála utáni beszélgetésekben találtuk meg a választ.

Felidéztek az 1949. évet, a hatalomváltást az Akadémián, amikor Wellmann is megfosztják akadémikusságától, sőt megkapja a „földbirtokos-gyerek” jelzést is, mivel édesapja – tegyük hozzá: saját jövedelméből – kis birtokot vásárolt korábban. 39 éves. A leggyümölcsözőbb kutatói-írói évtizedek előtt áll. Az egyetemen sem taníthat, ő, aki a Domanovszky-tanszék várományosa. Mellékvizetekre kényszerítik 40 esztendőre. Az Országos Levéltár osztályvezetője lesz, belemerül a feudális osztály szervezési ügyeibe, majd a Fővárosi Levéltár igazgatásával bízzák meg. 1956-ban a levéltári Forradalmi Bizottság elnöke, így 1957-ben távoznia kell. A Pest Megyei Levéltárban levéltárosként alkalmazták. (Itt dolgozik majd a másik félreállított kolléga, Kosáry Domokos is.) Az 1961–62. évi politikai enyhülés után a Mezőgazdasági Múzeumban osztályvezető, majd főigazgató-helyettes. A múzeum az egyik védettséget élvező műhelye a '60–70-es évek szellemi életének, ahol

Wellmann nemcsak mint félreállított akadémikust, hanem mint töretlen kedvű kutatót is becsülik. Aki – mint hallottuk róla annak idején, a 60-as években, süvölvény fiatal történészként – a kora újkori intézmények, a forrástermelő szervezetek fölényes ismeretével mindenkit elkápráztat. Azután – emlékeztünk vissza a minap – az 1970-es évek közepén többször megjelent a Történettudományban, a frissen megalakult Történetírás Történeti Osztály külső munkatársa lett. (Szégyenkezve utaltuk ki neki, a nagy Wellmann Imrének, a néhány száz forintos juttatást, csak később értettük meg, hogy felesleges volt restelkedésünk, mert a pénz egyszerűen nem érdekelte.) Amikor rehabilitálták, visszakapta méltó helyét a tudományos közéletben, már 80 esztendősen volt.

A „munka megszállottja” – mondogattuk annak idején magunkban. A „források köznapi hőseinek: parasztjainak, földesurainak, számtartóinak, hivatalnokainak világában él” – jegyeztük meg újra meg újra. S most hozzátettük: ez a szakmaszeretet mentette meg, segítette, hogy túljusson azokon a csapásokon, amit az akadémiai visszaminősítés, majd családi tragédiák, azután végzetesnek látszó közlekedési balesete mért rá. Ez a szakmaszeretet, az értelmiségi szakszerű tevékenység elhivatott szeretete erősebb volt benne, mint bármiféle hivatali karriervágy, ami pedig századunk középosztálybéli-értelmiségét oly gyakran értelmiségi volta lebecsülésére vezette... Wellmann Imre beszédes, kedves társalgó kolléga volt – de hallgatag, mint ember. Csak most, halála után látjuk –, mikor számba vesszük, ki mennyire s mily kevésbé ismerte: rendkívül zárkózott volt. Életcéljáról, követett ars historicajáról sem beszélt. De most már látjuk: életében a munka, a használni akarás nem eszköz volt a karrier, a presztízs építéséhez, hanem életcél, hivatás. A kutatás, az írás, a tudomány szolgálata olyan erős belső program volt, ami mellett a rang, a pozíció feletti kicsinyes örömeik vagy bánatok eltörpültek. S van-e szakértelmiségi magatartás, mely ennél nemesebb a rang- és pozícióhajhász ezredvégen?

*

A szerves kölcsönösség – hogy Wellmann Imre kifejezését kölcsönözzem – megszakadt személye és környezete, barátai között. Az életmű, a magatartásforma azonban szervesen él a fiatalabb generációk gondolkodásában.

GLATZ FERENC